

Держко І. З.

доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії та економіки, Львівський
національний медичний університет
ім. Данила Галицького
(Україна, Львів), parubchak_io@ukr.net

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ ТА КУЛЬТУРА У ФОРМУВАННІ ГРОМАДСЬКО–ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Вивчено особливості національної культури та національної свідомості сучасного суспільства. Досліджено процес формування національної свідомості внаслідок активізації громадянської позиції індивідів. Проаналізовано явище політичної культури як базової складової існування демократичного суспільства. З'ясовано специфіку громадсько–політичних відносин в процесі формування національної психології та її подальшого розвитку і трансформації.

Ключові слова: національна культура, суспільство, нація, громадсько–політичні відносини, особа, національна свідомість.

У формуванні національної культури і національної свідомості велику роль відіграє рівень суспільного розвитку, його інститути й ідеологія. Останні не можуть існувати поза об'єктивними закономірностями розвитку суспільних відносин, їх матеріальної і духовної сфер, проте грають істотну роль: можуть прискорити той чи інший процес чи тимчасово загальмувати його. Однак, вони не в змозі постійно припинити суспільний розвиток, формування і розвиток національної культури і свідомості.

Національна культура – це комплекс уявлень тієї або іншої національної або соціально–політичної спільноти про світ політики, про закони й правила його функціонування [3]. Національна культура містить у собі ті елементи й феномени суспільної свідомості й, у більш широкому плані, духовної культури тієї або іншої країни, які пов'язані із суспільно–політичними інститутами та процесами й впливають на форми, формування, функціонування й розвиток державних інститутів, задають значимість і напрямок політичному процесу. Національна культура виробляє керівні принципи поведінки, норми й ідеали суспільства, надає йому цілісності та інтегрованості так само, як загальнонаціональна культура надає цілісності й інтегрованості суспільному життю в цілому.

У науковій літературі немає повної єдності позицій різних авторів щодо трактування національної культури. Одні визначення акцентують увагу на синтезі колективного досвіду регіону, нації, класу, групи. Деякі автори пропонують оціночні визначення національної культури, підкреслюючи, що це поняття повинно бути ідентифікатором високого або низького ступеня засвоєння ідеальних моделей, запропонованих особистості. Національна культура виступає як кінцевий пояснювальний принцип, як найважливіший показник розвитку.

Національна культура та національна свідомість давно розглядалися і дотепер вивчається вітчизняними та закордонними вченими і дослідниками. Велика теоретична і науково–методологічна розробка цього питання була здійснена вітчизняними вченими: етнографами, культурологами, соціологами. Більшість вчених підтримали точку зору, що національна свідомість є однією з найважливіших ознак нації, але структура останньої та її "ієрархічна" приналежність

знову викликала суперечки в науковому середовищі [7, с.65]. Дослідження і висновки закордонних учених носять більше емпіричний, наближений до політичного дійсності характер, для більш повного розуміння цієї проблеми необхідний комплексний науково–методологічний підхід. Необхідно зазначити, що не завжди в літературі проводять розмежування між факторами, що визначали історичне конституювання націй, і тими, котрі визначають існування тієї чи іншої уже сформованої нації та її подальший розвиток. Ті самі різні фактори, у будь–якому випадку вимагають перевірки і дослідження як і те, чи міняється роль такого фактору стосовно кожного з цих двох процесів. І хоча в процесі їх формування завжди існують об'єктивні закономірності і суб'єктивні фактори, їх висвітлення в науковій літературі є неоднозначним і в цьому повинні полягати подальші наукові розробки.

Метою статті є дослідити громадсько–політичні відносини у суспільстві та їх вплив на формування національної культури та національної свідомості.

Для цього потрібно вирішити низку завдань:

1. Вивчити особливості національної культури та національної свідомості суспільства.
2. Дослідити процес формування національної свідомості внаслідок активізації суспільної позиції індивідів.
3. З'ясувати специфіку формування громадсько–політичних відносин у демократичному суспільстві.
4. Проаналізувати явище політичної культури як складової існування демократичного суспільства.

Національна культура є системою відносин і одночасно процесом відтворення складових її елементів поколіннями, які по черзі змінюють одне одного. Це явище динамічне, постійно збагачуване історією в своєму змісті й формах, воно чуйно реагує на зміни в реаліях навколишнього світу, чи то буде промислова, науково–технічна, комп'ютерна, інформаційна або інша революція. Поняття національної культури виявилось дуже привабливим через свою багатозначність і багатогранність вимірів. З одного боку, воно є результатом особистого досвіду людини, з іншого боку, в ньому дістає відображення історія політичної системи, що сягає своїм корінням давніх суспільних подій. Традиційний підхід у дослідженні державно–правових інститутів неспроможний дати відповідь на питання, чому однакові за своєю формою соціально–політичні інститути діють по–різному в різних країнах, або ж через які причини ті або інші інститути виявляються дієздатними в одних країнах і зовсім неприйнятними в інших [1]. Політико–культурний підхід дає можливість досягнути суспільні реалії, подолати звичайне, поверхове й одномірне бачення державної системи, її інститутів, їхньої діяльності тощо, виявити глибоко приховані коріння традицій, уявлень тощо, які існують у свідомості всіх членів суспільства.

Правильно вирішити ці питання можна лише в тому випадку, якщо розглядати національну культуру не як основний фактор, що детермінує політичну боротьбу й конфлікти, а як ланку між соціально–економічними інтересами, соціальним статусом, морально–етичними нормами конкретної людини, соціальних груп. Національна культура включає в себе складові елементи, сформовані протягом багатьох поколінь

традиції, ідеї, концепції і переконання, які стосуються взаємовідносин різних суспільно-політичних інститутів. Вона включає орієнтації й настанови людей щодо існуючої суспільної системи в цілому, щодо складових її інститутів і діючих у ній найважливіших принципів взаємовідносин індивіда і суспільства.

Ці компоненти, зумовлені соціально-економічними, національно-культурними, суспільно-історичними й іншими довгостроковими факторами характеризуються відносною сталістю, тривалістю і повільними змінами на тлі глибоких зрушень у суспільному житті. Принципово важливим моментом є розуміння національної культури як характеристики розвиненості соціального суб'єкта, ступеня реалізації його сутнісних сил. Важливим є вплив на свідомість людей, формування у цій свідомості бажаних властивостей, якостей, наближення його до ідеалу, що відповідає культурним й ідеологічним формам і цінностям суспільства. Спрямованість функцій визначається місцем суб'єкта, національна культура якого досліджується в системі соціальних зв'язків. Національна культура є динамічною та поліфункціональною, поєднує всі історично сформовані набутки соціуму та перманентно створює нові, відповідно до характеру розвитку суспільних відносин.

Національна культура є явищем багаторівневим та багатфункціональним, містить велику кількість структурних компонентів. Так, це явище може варіюватися залежно від дослідження його на таких рівнях: окремого індивіда, групи індивідів, суспільства. Причому залежно від конкретного рівня це багатогранне явище буде включати в себе різні елементи у різних співвідношеннях та ступенях їх значущості [5, с. 20]. На рівні суспільства надзвичайно важливими елементами національної культури будуть: визнання людини як основної цінності в суспільстві; визнання народу як джерела влади. Національна культура не є сферою матеріальною і не обмежується лише духовними, культурними цінностями. Це особливий тип культури, який характеризує рівень соціального розвитку суспільства, станів, особистості як суб'єктів творення суспільних відносин.

Національна культура проявляється в реальному житті через політичну структуру суспільства, рівень розвитку політичних процесів. При цьому вона також відображається окремими гранями в усіх інших видах культури: в матеріальному виробництві задає соціальну спрямованість розвитку економіки, позначається на економічних пріоритетах того чи іншого стану; у правовій сфері проявляється в рівні розвитку законодавчої системи, захищеності законом різних соціальних груп; у мистецтві й літературі – через ступінь розкриття в них національних цінностей, мотивів патріотизму і соціальної справедливості. Впливати на розробку певних універсальних норм національної культури будуть не всі держави, а лише найуспішніші. Національна культура є динамічною та різнорідною функцією соціуму, яка поєднує всі історично сформовані набутки останнього – як матеріальні, так й ідеальні. Завдяки вдосконаленню засобів масової комунікації вона дедалі більше розвиває кордони та поширює світом універсальні політико-культурні зразки та цінності. Вони, в свою чергу, впливають на формування нового типу

національної культури громадян окремих держав, трансформуючи згодом їхні політичні системи.

Сучасний розвиток національних процесів показує, що економічний і соціальний фактори є важливою основою для розвитку держави, але неврахування росту національної свідомості може сприяти гальмуванню першого. Тобто, зневага роллю зворотного впливу може привести до небажаних результатів у розвитку суспільства, поки існує нація, тенденція росту національної свідомості має стійкий характер. З цього випливає, що в умовах залишкового економічного, соціально-політичного потенціалу кожна нація буде прагнути до самозбереження. У свою чергу, це прагнення є результатом росту національної свідомості, останнє буде відігравати роль важливого фактора для існування і розвитку держави [6, с. 19]. Національна свідомість нерозривно пов'язана з іншою основною ознакою нації – національною культурою, ці два фактори впливають один на одного. При розумінні культури як єдності творчої діяльності людини і її предметно-результативних сторін і передумов відпадає необхідність окремих посилок на національну психологію, традиції оскільки культура вже містить їх.

Сьогодні ясна і зрозуміла та істина, що дійсна культура іде своїми коренями в глибину життя народу, і є єдиним носієм національної своєрідності. Однією із серйозних помилок, допущених у трактуванні національної культури, що сприяють породженню аморальності, втрати довіри до народу, виникненню психологічної відчуженості від рідного краю, інертності до знання власних духовних цінностей є відсутність достатньої уваги до успадкованих духовних цінностей [2, с. 27]. При аналізі значення і ролі духовної спадщини народів дуже важливо приділити увагу не тільки її внутрішньому потенціалу, але і здатності природної сприйнятливості. У силу об'єктивних закономірностей, взаємозв'язок, взаємозумовленість, взаємовплив і взаємозбагачення різних культур, посилюють їх розвиток. Поняття взаємовпливу і взаємозбагачення національних культур діалектично взаємозалежні. У процесі взаємозбагачення кожна культура розвивається і стає багатішою. Під взаємовпливами в розвитку національних культур розуміється такий процес, що йде не тільки в прямому, але й у зворотному напрямку, а також з декількома національними культурами одночасно. Процес взаємовпливу і взаємозбагачення національних культур є джерелом і прискоренням зближення цих культур, цей процес спрямований на взаємний прогрес, треба пам'ятати, що більш розвинута культура має більший вплив, ніж слабка. Як і всі інші явища, процес формування і розвитку національних культур теж має свої суперечливі моменти і тенденції. Протиріччя у розвитку національної культури і національної свідомості типологічно виступають як внутрішні протиріччя в розвитку даної національної культури або як зовнішні – у її взаємодії з іншими.

Внутрішні протиріччя пов'язані з зіткненням між стійкістю національного буття і об'єктивною тенденцією суспільного розвитку, наявністю культурних цінностей, стійкістю народних культурних основ, їх взаємозв'язком і взаємодією з релігією чи іншими формами виховання мас, на основі нової

ідеології, зростанням прагнення кожного народу до розвитку власної культури. Під дією об'єктивних і суб'єктивних умов окремі протиріччя, виконавши свою місію, можуть зникнути і замість них можуть виникнути нові, властиві новому етапу національного розвитку. У силу всього цього в сучасних умовах підсилюється вплив національної культури на національну свідомість. Пробудження національної свідомості вимагає активного застосування національної культури, її цінностей. У свою чергу, ріст національної свідомості сприяє зростанню духовних потреб особи. Потреба в національних цінностях виступає важливим фактором соціальної активності нації, яка формується.

Національна культура є базисом формування і розвитку національної свідомості. У розвитку національної культури діапазон сприйнятливості з зовнішнього світу ширше в порівнянні з останнім, національна свідомість орієнтована на виражені національних інтересів, а національна культура є важливим фактором зближення націй і народностей. Щодо національної свідомості важливо враховувати, що вона вже більш обмежена, ніж національна культура, національна культура шораз фокусується в національній свідомості, рівень її розвитку є характеристикою розвитку національної культури. Національна культура і національна свідомість є основними ознаками нації, без яких вона не може існувати і розвиватися як єдине ціле.

Національна свідомість, як і інші явища, має свої протиріччя. Вона формується, на реальній економічній, територіально-державній, мовній і культурній базі народу. Ці бази по об'єктивних умовах і суб'єктивним факторам можуть знаходитися на різних рівнях, станах, взаєминах між собою. В тій же національній свідомості часто усе обертається почуттями національної винятковості чи ворожнечі, розбрату, проявляючись міжнародними протиріччями і конфліктами. Природно, що протиріччя будуть існувати і вимагати свого вирішення. При своєчасному вирішенні вони будуть відігравати роль індикатора національного розвитку.

Незважаючи на зазначені серйозні обставини відбувається накопичення інформації, а значить, і підвищення свідомості людей. Звичайно знання, а також оперативна інформація вже самі по собі мають величезний виховний потенціал. Вони змушують замислитись, надихають до переоцінки традиційних світоглядних та психологічних установок відносно багатьох аспектів життєдіяльності людської особистості. Основним фактором формування цінностей та культури особистості є створення єдиної системи освіти та виховання, орієнтованої на пріоритет цінностей, розвинену свідомість та мораль. Формування національної свідомості та культури включає в себе суспільно-політичну діяльність та формування громадянських позицій.

Національна свідомість – це не тільки певні ідеї, погляди, суспільна позиція, це явище реального буття, суспільних відносин, складний та дуже суперечливий процес, обумовлений багатьма факторами. Культура особистості передбачає раціональне користування природними багатствами, формування системи

загального виховання, гідної свідомості та життєвої позиції. У будь-якому суспільстві духовні інтереси як елементи саморегуляції поведінки особи є об'єктом виховання і самовиховання; у формуванні розвинутих духовних інтересів виховання є важливими чинниками, як у теоретико-методологічному, так і в практичному плані.

Список використаних джерел

1. Будз В. Власність і свобода як цінності та чинники гуманізму // Людина і політика. – 2007. – №4. – С.51–55.
2. Жадан І., Кисельов С. Політика, культура та проблеми громадянської освіти в Україні. – К.: Тендем, 2004. – 80с.
3. Мелков Ю.А. Размышление о кризисе культуры // Практическая философия. – 2004. – №1. – С.82–95.
4. Єгоров І., Попович О. “Стратегія запозичень” і розвиток науки // Вісник НАНУ, 2005. – №5. – 120с.
5. Сучасна Україна: історичні, правові та духовно-культурні аспекти становлення розвитку особистості. – К.: Наукова думка, 2005. – 191с.
6. Українське суспільство. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – 684с.
7. Шульга М.О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні. – К.: ТОВ “Друкарня “Бізнесполіграф”, 2011. – 448 с.

References

1. Budz V. Vlasnist i svoboda jak cinnosti ta chynnyky // Ludyna i polityka. – 2007. – №4. – S.51–55.
2. Zhadan I., Kyselov S. Polityka, kultura ta problemy gromadjanskoj osvity v Ukraini. – K.: Tendem, 2004. – 80s.
3. Melkov U.A. Razмышlenie o krizise kultury // Prakticheskaja filosofija. – 2004. – №1. – S.82–95.
4. Egorov I., Popovych O. “Strategija zapozychen” i rozvytok nauky // Visnyk NANU, 2005. – №5. – 120s.
5. Suchasna Ukraina: istorychni, pravovi ta duhovno-kulturni aspekty stanovlennja rozvytku osobystosti. – K.: Naukova dumka, 2005. – 191s.
6. Ukrainske suspilstvo. Sociologichnyj monitoryng. – K.: Instytut sociologii NAN Ukrainy, 2008. – 684s.
7. Shulga M.O. Drejf na uzbichchja. Dvadcjat rokiv suspilnyh zmin v Ukraini. – K.: TOV “Drukarnja “Biznespoligraf”, 2011. – 448 s.

Derzhko I.Z., Ph.D., Associate Professor, Head of Department of Philosophy and Economics National Medical University of Lviv Danylo Galician (Ukraine, Lviv), parubchak_io@ukr.net

National consciousness and culture in shaping political relations of modern society

The peculiarities of national culture and national consciousness of modern society has been considered. The process of formation of national consciousness as a result of activation of citizenship of individuals has been investigated. Analysis of the phenomenon of political culture as a basic component of a democratic society has been performed. The paper surveys specificity of social and political relations in the process of forming of national psychology and its further development and transformation.

Keywords: national culture, society, nation, social and political relations, person, national consciousness.

Держко І. З., доктор філософських наук, доцент, завідуючий кафедрою філософії та економіки, Львівський національний медичний університет ім. Данила Галицького (Україна, Львів), parubchak_io@ukr.net

Национальное сознание и культура в формировании общественно-политических отношений современного общества

Изучены особенности национальной культуры и национального сознания современного общества. Исследован процесс формирования национального сознания вследствие активизации гражданской позиции индивидов. Проанализировано явление политической культуры как базовой составляющей существования демократического общества. Выявлена специфика общественно-политических отношений при формировании национальной психологии, ее дальнейшее развитие и трансформации.

Ключевые слова: национальная культура, общество, нация, общественно-политические отношения, личность, национальное сознание.

* * *